

УДК 340.15

РОЗВИТОК ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Дмитро СЛИНЬКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню розвитку процесуального права на території України в епоху Середньовіччя. Проаналізовані особливості формування процесуальних норм на українських землях, які входили до складу Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії. Розглянуто джерела процесуального права, звернуто увагу на звичаєве право як основу здійснення процедури розгляду кримінальних та цивільних справ. Досліджені такі форми процесу, як обвинувально-змагальний та інквізиційно-розшуковий. Встановлено, що Литовські статuti, універсали гетьманів та полковників, переробки Магдебурзького права та російські правові джерела, які діяли на території України у той час, послужили основою для подальшої процесуалізації права. Вони вплинули на формування інститутів права у майбутньому.

Ключові слова: процесуальне право, епоха Середньовіччя, джерела процесуального права, процес вирішення спорів, обвинувально-змагальний процес, інквізиційно-розшуковий процес, звичаєве право.

DEVELOPMENT OF PROCESSAL LAW ON UKRAINIAN LANDS IN THE MIDDLE AGES

Dmytro SLYNKO,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Theory and History of State and Law of the Faculty № 1
of Kharkiv National University of Internal Affairs

SUMMARY

The article is devoted to the study of the development of procedural law in the territory of Ukraine in the Middle Ages. The peculiarities of the formation of procedural norms on the Ukrainian lands that were part of Kyiv Rus, the Grand Duchy of Lithuania, the Commonwealth and the Russian Empire were analyzed. The sources of procedural law are considered, attention is drawn to the customary law as the basis for the implementation of the procedure for the consideration of criminal and civil cases. The following forms of the process, such as prosecution-competitive and inquisitorial-search, have been investigated. It was established that the Lithuanian statutes, universals of hetmans and colonels, the processing of the Magdeburg Law and the Russian legal sources that acted on the territory of Ukraine at that time served as the basis for further process of the law. They influenced the formation of law institutes in the future.

Key words: procedural law, the Middle Ages, sources of procedural law, process of resolving disputes, prosecution-contest process, the inquisition-search process, the customary right.

REZUMAT

Articolul este dedicat studiului dezvoltării dreptului procedural pe teritoriul Ucrainei în Evul Mediu. Au fost analizate particularitățile formării normelor procedurale privind teritoriile ucrainene care făceau parte din Rusia Kievleană, Marele Ducat al Lituaniei, Imperiul Rus. Sunt luate în considerare sursele dreptului procedural, se pune accentul pe legea obișnuită ca bază pentru punerea în aplicare a procedurii de examinare a cauzelor penale și civile. Următoarele forme ale procesului, cum ar fi urmărirea în justiție au fost investigate.

Cuvinte cheie: legea procedurală, Evul Mediu, surse de drept procedural, procesul de soluționare a litigiilor, procesul de urmărire penală, procesul de investigație-căutare, dreptul obișnuit.

Постановка проблеми. Епоха Середньовіччя є періодом соціально-економічних і державно-правових процесів, які відбувалися в різних частинах світу. Період Середньовіччя став закономірним етапом у процесі поступального розвитку людського суспільства і охоплював понад тисячу років історії Європи. У цей час виникли практично всі національні держави, що існують нині. Починає відбуватися активний взаємний вплив цих держав у військовій, господарській, культурній та правовій сферах. Відставання окремих регіонів або країн порівняно швидко долається внаслідок засвоєння досягнень більш розвинених держав.

Однією з характерних рис середньовічного права як явища виступає рівень розвитку його процесуальної складової частини.

Стан дослідження. Уявлення щодо розвитку процесуального права в Україні у період Середньовіччя можна скласти з історико-правових досліджень у цій галузі [1–5], вивчення історичних джерел, матеріалів судової практики, численних праць із історії. Досліджуючи умови виникнення процесуального права на українських землях, необхідно враховувати існування різних державностей на території цих земель. Вони встановлювалися внаслідок завойов-

ницьких війн, поділу територій у силу міждержавних угод, зокрема поділу України на Правобережну та Лівобережну [5, с. 18].

Актуальність теми дослідження. У вітчизняній юридичній літературі не повною мірою розглядалися питання, пов'язані з розвитком процесуального права на території України в епоху Середньовіччя, землі якої входили до складу різних держав протягом цього періоду історії. Саме тому метою статті є подальша історико-правова розробка процесуального права України у середні віки та форм його втілення.

Вклад основного матеріалу. Певні вказівки на порядок здійснення судочинства у загальних рисах, а отже, на процесуальні норми, в період язичницької Давньої Русі можна віднайти у текстах договорів із Візантією та у літописах. Завдяки цим джерелам з'являється можливість встановити порядок вирішення конфліктних ситуацій та спорів, які виникали. Первісною формою судового процесу в Давній Русі виступав суд общини. Члени общинного суду однаковою мірою мали права та обов'язки в судовому розгляді [7, с. 39–42]. Поступово, зі зміцненням державності, все більша кількість справ підлягала князівській юрисдикції. Князь судив сам або через посадників [6, с. 16].

Дослідження судової практики того часу говорить про те, що органи, які здійснювали правосуддя (як общинні, так і державні), використовували, як правило, звичаєве право [8, с. 18]. Це зумовлювалося обов'язковою участю у суді т. зв. добрих людей, які вибиралися від усіх станів населення.

Як свідчить текст договору князя Олега з Візантією, потерпіла сторона повинна була довести своє право на позов. З цією метою пред'являлися усі ознаки заподіяної шкоди, які були у наявності: нанесені рани, каліцтва, сліди володіння чужою річчю, підтвердження факту крадіжки свідками тощо. І.Д. Беляєв зазначає, що на той час у суді головним доказом і підставою обвинувачення вважався речовий доказ. Закон не відкидав і інших доказів, оспорування доказів також допускалося. Так, обвинувачений міг спростувати докази, але у такому разі повинен був підтверджувати це клятвою [9, с. 75–76]. Якщо позивачу, незважаючи на наявні підтвердження факту злочину, не вірили, він був зобов'язаний підтвердити свої домагання присягою. Лише тоді факт злочину вважався встановленим та призначалося відповідне покарання [3, с. 79].

За свідченням В.І. Ключевського, до першої половини XI ст. у Давній Русі панував змагальний процес – пря, який ґрунтувався на юридичному звичаї. У разі, коли суддя забував чи не бажав згадувати звичай, сторони, які власне і вели справу, нагадували йому відповідне правило. Суддя швидше був присутнім у якості глядача та відігравав пасивну роль, ніж керував справою [10, с. 220].

З погляду процесуалізації права найважливіше місце у законодавстві Давньої Русі займає Руська Правда. На думку І.В. Петрова, вона стала кінцевим кодифікованим результатом еволюції давньоруського права [11, с. 170]. Відомі у наш час списки Руської Правди містять, крім записів стародавніх судових звичаїв, також статuti та узаконення київських князів: Ярослава, його синів та Володимира Мономаха. За допомогою своїх статутів князі змінювали правові звичаї чи законодавчо закріплювали судові прецеденти [12, с. 74].

Б.Р. Стецюк звертає увагу, що, як і будь-яке інше середньовічне право, процесуальне право Давньої Русі характеризується нероздільністю кримінального і цивільного процесу. Руська Правда передбачала систему стадій єдиного процесу, який організовувався так, щоб справа просувалася від однієї стадії до іншої [3, с. 80]. Загальна форма процесу в цей період складалася з трьох стадій: встанов-

лення відносин між сторонами, судове провадження та виконання рішення. Руська Правда не визначала правового статусу позивача-потерпілого та відповідача-винуватця. У єдиному процесі обидві сторони іменувалися позивачами [13, с. 634]. На позивача покладался обов'язок розшукати викрадене, виявити особу, яка вчинила злочин, її переслідування, затримання та утримання до суду. І позивач, і відповідач наділялися процесуальними правами: надавати докази, свідчити, брати участь у судовому розгляді справи [14, с. 8]. На думку М.П. Курила, Руська Правда є правовим конгломератом, у межах якого одночасно вирішувалися питання кримінальних покарань та стягнення збитків зі злочинців за завдану ними матеріальну шкоду, а також розгляд цивільних справ, у яких розглядалися цивільно-правові та господарсько-правові спори [15, с. 560].

Ґрунтуючись на проведеному аналізі Руської Правди, можна дійти висновку про публічний характер судової діяльності в Київську епоху. Проведення процесуальних дій було можливе лише за участі «людей» – для поручительства, послушництва, для збереження в пам'яті судового рішення. Виконувалося рішення привселюдно, на торгу.

Спочатку князівська влада у судовій сфері розповсюджувалася лише на найтяжчі злочини та цивільно-правові спори, які було складно вирішувати. Але поступово князівська юрисдикція розширювалася, включаючи побутові вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, зневагу, крадіжки та порушення межі. Державні і посадові злочини, злочини проти порядку управління перебували під винятковою князівською юрисдикцією.

Згодом виникає загальний суд, який розбирає усі категорії цивільних та кримінальних справ, коли сторони належали до різних князівств. До складу такого суду входили судді також із різних князівств. Це були: намісник князя, представники громад та судді, які призначалися сторонами.

У давньоруському судочинстві переважала обвинувально-змагальна форма процесу. Але з появою та діяльністю церковного суду можна говорити про зародження розшукової форми процесу.

Діяльність церковного суду, який виник на Русі після прийняття християнства, регламентувався князівським статутами та статутними грамотами [3, с. 92]. Первинна юрисдикція церковного суду в Давній Русі була цілком пов'язана з функціонуванням церковних установ, а також із питаннями віри та церковних канонів, але з часом вона помітно розширилася. Судова влада церкви поширювалася на всі злочини, здійснені «миряними» проти віри, моральності, а також на їх шлюбні та спадкові справи.

За визначенням О.Ю. Герашенка, церковний суд був особливою діяльністю церковних установ щодо розгляду і вирішення справ, пов'язаних із релігією, в певному процесуальному порядку і, як правило, на підставі норм канонічного права [16].

Процесуальне право в період Давньої та Київської Русі як частина норм правової системи, що регулює відносини, які виникають під час розслідування злочинів, розгляду і вирішення кримінальних і цивільних справ, перебувало на початковому етапі формування і не мало самостійного значення. Воно було невіддільним від матеріального права, оскільки вони спиралися на одні правові джерела. Джерелами виступали окремі законодавчі акти, що виходили від центральної влади, а також значна кількість неписаних світських та церковних правових норм і інститутів. Лише деякі процесуальні форми дістали законодавче закріплення. Бракувало відокремлення права взагалі і процесуального зокрема від інших процесів соціального контролю й інших видів інтелектуальної діяльності. Основною метою процесу була підтримка соціальної справедливості

в суспільстві шляхом відшкодування збитків, нанесених внаслідок злочину, тобто відновлення порушеного права [3, с. 109].

До особливостей церковного суду тогочасного періоду можна віднести наявність особливих джерел права. Ними виступали норми канонічного права, які були відображені у релігійних джерелах, постановах найвищих органів та посадовців церкви. Також суд церкви відзначався наявністю чітко визначеної і нормативно закріпленої судової юрисдикції та осудності. Ще однією відзнакою церковного судочинства був особливий склад суду, до якого могли входити лише особи духовного стану. Церковний суд мав двобічний характер – він виступав у якості церковної установи, метою якої було виправлення винного та спасіння його душі, і одночасно діяв нарівні з судом світським у межах встановленої державою юрисдикції та застосовував спеціальні церковні санкції [17].

У Галицько-Волинській державі судові функції не були відокремлені від адміністративно-виконавчої влади. До вищих судових інстанцій належали князь та боярська рада. Воеводи, волостилі та намісники виконували судові функції на місцях. Право суду над залежними селянами поступово отримали заможні землевласники. Дрібні крадіжки, образи, заподіяння легких тілесних ушкоджень належали до юрисдикції громадських або общинних судів. Правовою основою відправлення судочинства у зазначених судах були норми усного звичаєвого права. Представники князя, які керувалися здебільшого писаним князівським правом, розглядали справи середньої тяжкості. До таких справ належали: нанесення значної майнової шкоди чи значних тілесних ушкоджень; справи з кількома потерпілими; справи, у яких потерпіли та правопорушники належали до верхівки суспільства тощо.

На думку І.І. Бойка, судовий процес у Галицько-Волинській державі мав змагальний характер і складався з елементів, притаманних процесу в Київській Русі. Руська Правда була головним джерелом князівського писаного права, яке регулювало здійснення судочинства [4, с. 93].

Починаючи з другої половини XIV ст., після входження частини українських земель до складу Великого князівства Литовського, процес визначався нормами звичаєвого права та встановленнями Руської правди. Починаючи з XV ст. використовується перший збірник норм литовського кримінального і кримінально-процесуального права – Судебник Казимира IV 1468 р. [18]. Також набувають поширення в якості джерел процесуального права статuti та збірники магдебурзького права.

На території Галичини, яка ввійшла до складу Польщі, продовжує діяти звичаєве право. Це було зумовлене його архаїчним, консервативним характером, що певною мірою запобігало впливу чужоземних правових норм. Звичаєве право Русі зберігало ідеологію та традиції народного права, віддзеркалювало стан і рівень розвитку тогочасної правової культури. Тому українське звичаєве право не сприяло радикальним змінам, які намагалася запровадити польська королівська влада після анексії Галичини у 1349 р. [19, с. 232–233]. Але у підсумку джерела права в Галичині, яка перебувала у складі Польського королівства, зазнали певних запозичень принципів та ідей польського права [3, с. 110]. Це не вплинуло на правову ідентифікацію українців, оскільки право Польщі орієнтувалося на європейську правову культуру, на європейське, давньоримське право [20, с. 12]. На відміну від Польського Королівства, право Київської Русі мало рецепцію візантійського права і лише через нього відчувало вплив права римського.

Основними джерелами процесуального права Королівства Польського у цей час були Віслецький статут 1347 р. та Повний звід статутів Казимира великого 1420 р.

[21, с. 503]. Крім того, для впорядкування судового процесу на основі звичаєвого права використовувалася Ельблонзька книга (т. зв. «Польська правда») XIII ст. [22, с. 45].

Найбільш повно у вказаний період проблема процесуалізації права вирішувалася у I (Старому) Статуті Велико-го князівства Литовського, прийнятому у 1529 р. Окремий VI розділ цього Статуту було присвячено саме порядку судоустрою та судочинству. Крім того, II (Волинський) Литовський Статут також закріплював процесуальні норми у розділі IV. Отже, процесуалізація права на українських землях у зазначений період відбувалася завдяки поєднанню звичаєвого права Давньої і Київської Русі, Руської Правди та нормативних актів (статутів, судебників, привілеїв) Польського королівства і Великого князівства Литовського.

Більшість дослідників відзначають змагальний характер процесу тогочасного періоду. Розвиток судочинства і, відповідно, процесуалізація права мали низку позитивних рис. До них можна віднести: 1) відокремлення судової влади від виконавчої (адміністративної); розмежування компетенції судів за колом справ за допомогою уточнення юрисдикції; 3) початок відокремлення цивільного процесу від кримінального; 4) формування нової стадії попереднього слідства у кримінальному процесі; 5) встановлення письмового порядку виклику відповідача до суду; 6) ведення судових книг, у яких фіксувалися вимоги позивача та рішення суду. Все це було істотною новацією та позитивно вплинуло на перспективи подальшого розвитку процесуального права [1, с. 127, 135–136].

Формування української державності в ході Національно-визвольної війни українського народу у 1648–1654 рр. також суттєво вплинуло на розвиток процесуального права. Зросло застосування «козацького права» (неписаних норм звичаєвого права) та нового джерела права – гетьманських та полковницьких універсалів. На початку існування Української козацької держави за своєю формою процес має обвинувальний характер [3, с. 140]. Хоча певною мірою судочинство на території України у той час розвивалося під впливом західних країн, проникнення інквізиційного процесу на терени українських земель проходило дуже повільно. Причинами цього були збереження традицій Руської Правди, яка визначала формою судочинства обвинувально-змагальний процес та відсутність чіткого поділу процесу на цивільний та кримінальний. Водночас, за наявності певних умов – у справах, пов'язаних із державною таємницею та вищими посадовими особами, які перебували під «протекцією» гетьмана тощо – застосовувався інквізиційний процес [6, с. 21]. Як правило, позови та інші заяви викладались усно. За сприяння родичів та громадськості сам ініціатор справи провадив дізнання та попереднє слідство. З кінця XVII ст. уповноважені особи почали виконувати слідчі дії у справах особливої важливості та у справах про тяжкі злочини. Такі дії в судових документах називалися «розшук», «інквізиція» [23, с. 48].

Чинними залишаються в Україні норми права польсько-литовського періоду, зокрема положення Литовських статутів з деякими змінами. У судочинстві часто використовували Магдебурзьке право, нормами якого, поряд із іншими джерелами, керувалися не тільки магістратські, а й полкові козацькі суди. І.В. Атаманчук звертає увагу, що норми Магдебурзького права, яке діяло в Україні в другій половині XVII ст., відрізнялися від магдебурзької системи, розповсюдженої у Центральній і Західній Європі. В Україні використовували не оригінали німецьких збірників законів, а переважно їхні переробки. Найбільш поширеними в Україні переробками були «Право Магдебурзьке», «Зерцало саксонів» П. Щербича, «Порядок прав цивільних магдебурзьких» Б. Троїцького, «Право цивільне Хелмінське» П. Кушевича [6, с. 20]. Використання в адміністративній та

судовій практиці польсько-литовських нормативно-правових актів, з одного боку, забезпечувало самостійний розвиток української правової системи, з іншого – було пережитком минулого ладу. Значна частина положень цих актів не відповідали соціально-економічним умовам та суперечили одне одному.

На думку О.В. Сокальської, характерними рисами процесу судочинства українських земель XVI – початку XVII ст. були: 1) змагальність; 2) приватно-позовний характер, що обмежувався в справах про тяжкі злочини; 3) тотожність у загальних рисах проваджень у справах різних категорій; 4) різний обсяг процесуальних прав та обов'язків учасників процесу залежно від стану, національності, статі, осілості; 5) існування станової підсудності; 6) формалізм; 7) наявність певного дуалізму – співіснування загального і звичаєвого процесу. Загальними засадами судочинства виступали: диспозитивність, гласність та участь громадськості, безпосередність та усність судового розгляду, персональна відповідальність за злочин. Вчена визначає також такі принципи судового процесу, як призначення покарання лише за наявності достатніх доказів вини і не інакше як за вироком суду, недопустимість призначення покарання за заочним обвинуваченням, рівність перед законом, недоторканність особи, захист інтересів у суді через адвоката, надання безкоштовної правової допомоги, можливість оскарження рішення суду, що реалізовувалися лише щодо справ шляхти та міщан [24].

Після того, як Україна увійшла до складу Московського царства в 1654 р., на частині її території, зокрема на Слобожанщині, було запроваджено «Соборне укладення» 1649 р. Цей кодифікований акт визначав всю правову систему Російської держави того часу. Одночасно «Соборне укладення» закріплювало норми кримінального, кримінально-процесуального та цивільно-процесуального права. Як нормативно-правовий акт, це укладення остаточно закріпило феодальне право, за яким народ судили за порушення царської волі та закону [15, с. 561]. Із прийняттям «Соборного укладення» суд отримав право розглядати кримінальні та цивільні справи щодо всіх верств населення без жодних винятків. Крім того, з погляду права, було унеможливлено розгляд справ судьями, які мали зацікавленість у результатах їх розгляду. Закриття справ могло відбуватися за примиренням сторін, якому, зазвичай, передувало відшкодування винуватою стороною заподіяної шкоди та майнових претензій. Для цього сторони повинні були з'явитися в судові засідання. Перебіг судового засідання фіксувалося письмово за допомогою протоколу судового засідання. Стягнення заявлених збитків було обов'язковим, якщо справа розглядалася по суті [25, с. 31, 226].

На нашу думку, Литовські статuti, універсали гетьманів та полковників, переробки Магдебурзького права та «Соборне укладення», які діяли на території України, у той час послужили основою подальшої процесуалізації права, формуванню його інститутів у майбутньому.

Загальні норми права Російської держави на території України до кінця XVII ст. не застосовувалися. Силу мали лише нормативні акти, котрі російська влада спеціально видавала для впровадження на території Гетьманщини. Але на теренах Слобожанщини російське законодавство впроваджувалося активно й витісняло норми звичаєвого права [6, с. 21].

На землях Запорізької Січі діяло не підпорядковане кодифікації звичаєве право, норми якого залишалися найважливішою формою права аж до кінця її існування. Оскільки процедура розгляду кримінальних та цивільних справ була доволі чітко регламентована, вони розглядалися окремо. Шкода («вред»), завдана здоров'ю, майну чи запорізькій громаді, розглядалася як злочин. Справи щодо завданої

шкоди розглядалися курінними отаманами та паланковими полковниками. Правдивість наданих сторонами свідчень забезпечувалася присягою, але допускалося застосування тортур. Покарання за злочин передбачало залякування («устрашение») і відшкодування завданої майнової шкоди. Це був період відокремленого, на певній території, звичаєвого права. Це право характеризувалося специфікою суспільного життя Запорізької Січі, яка була зумовлена здебільшого військовою демократією [15, с. 562].

Зберегло у той період в Україні своє значення і церковне звичаєве право. Але підпорядкування української православної церкви Московському патріарху в Україні спричинило поширення нормативних актів, прийнятих ієрархами московської православної церкви. Слід відзначити вагомий внесок, яке зробило церковне право у застосування процесуальної техніки, а саме: правосуддя мало писаний характер; свідчення почали даватися під присягою, під загрозою відповідальності за неправдиві відомості; з'явився інститут представництва; судові витрати почали покладатися на винну сторону [6, с. 19].

Розвиток права взагалі і процесуального права зокрема в Україні у XVIII ст. характеризується завершенням становлення української національної правової системи та першими спроби кодифікації права. Окремі норми процесуального права містилися в законодавчих актах – у гетьманських універсалах, універсалах генеральної військової канцелярії, в ордерах та інструкціях гетьмана, генеральної військової канцелярії, генерального військового суду [26, с. 74]. У 1722–1723 рр. гетьман Лівобережної України Павло Полуботок видав три універсали, в яких приписувалося усунути недоліки в діяльності судів та вимагалось дотримання інстанційного порядку подання апеляцій. А Інструкція гетьмана Данила Апостола судам від 13 липня 1730 р. встановлювала порядок розгляду справ у полкових, сотенних і сільських судах, види допустимих доказів тощо [27, с. 13]. Після входження України до складу Росії і особливо з початку XVIII ст. в судочинстві почали застосовуватися російські правові акти. Серед них велике значення мав іменний указ Петра I від 5 листопада 1723 р. «Про форму суду», який скасовував розшуккову форму процесу і визнавав суд його єдиноможливою формою [28, с. 395, 456]. У 1743 р. був підготовлений кодифікований збірник правових норм під назвою «Права по котрым судится малороссийский народ». У цьому нормативно-правовому акті норми адміністративного та цивільного процесуального права поділялися за окремими артикулами [29, с. 165, 200]. Визначальною рисою процесуального права України того часу була відкритість, тобто прилюдність, гласність судочинства. Інститут прилюдності судочинства на теренах України, на відміну від західноєвропейських держав, навіть у часи Середньовіччя не мав такого обмеження.

Важливим джерелом права, як і в попередні часи, залишилося звичаєве право. Воно зазнало суттєвих змін за формою і змістом, а також за широтою та порядком застосування. Положення звичаєвого права, які не суперечили законодавству Московського царства, а згодом Російської імперії, підтверджувалися санкціонуванням державної влади.

Крім того, у XVIII ст. російські форми судочинства і правові джерела починають суттєво змінювати характер процесуальних дій. За українськими правовими джерелами суд проходив у змагальній формі, активну роль відігравали обидві сторони. Таким чином вони захищали свої права, доводили свою правоту, мали право самостійно представляти докази та очевидців із метою підтвердження своїх інтересів. Усі стадії процесу проходили відкрито і публічно, що давало можливість робити свідчення і заявляти, клопотатися про винесення судом бажаного рішення [26, с. 105]. Під впливом російських форм судочинства і правових

джерел у проведенні слідчих дій починають керуватися інквізиційно-розшуковим процесом, який почав застосовуватися у Московському царстві в кінці XV ст. на основі «Судебника» Івана III 1497 р. «Судебник» відзначався закритістю процесу на всіх стадіях, ретельною фіксацією усіх процесуальних дій та усього судочинства. Внаслідок насадження у судочинстві Гетьманщини інквізиційно-розшукового процесу публічний виїзд на місце скоєння злочину для проведення попереднього слідства змінюється викликом на слідство для проведення допиту [30, с. 26].

У свою чергу, на території Правобережної України та Західної Волині (до приєднання їх до складу Російської імперії в 1793 та 1795 рр.) найважливішими джерелами права залишалися акти центральної влади Речі Посполитої, переробки Магдебурзького права, III Литовський статут, а також норми звичаєвого права. Крім того, у 1768–1775 рр. польським Сеймом були затверджені т. зв. Кардинальні права. Вони гарантували панування католицької церкви та шляхти в усіх сферах життя.

Висновки. Процесуалізація права на теренах України в епоху Середньовіччя проходила спочатку завдяки поєднанню українського звичаєвого права, Руської Правди та нормативних актів Польського королівства і Великого князівства Литовського. Подальший розвиток процесуального права ґрунтується на універсалах гетьманів та полковників, переробках Магдебурзького права та російських формах судочинства і правових джерел.

Список використаної літератури:

1. Суд і судочинство на українських землях XIV – XVI століть / за заг. ред. П.П. Музиченка. Одеса, 2000. 180 с.
2. Рубаник В.Е. Суд и правосудие в Древней Руси и Московском государстве в историко-правовой науке и юридической доктрине. М., 2013. 216 с.
3. Стецюк Б.Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.). Харків, 2013. 560 с.
4. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX – XX ст.). Львів, 2014. 904 с.
5. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія / за ред. І.Б. Усенка. К., 2014. 501 с.
6. Атаманчук І.В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 196 с.
7. Гришко В. Участие общины в суде по «Русской правде». Русская старина. 1905 (февраль). С. 39–42.
8. Андрусишин Б.І., Гуз А.М. Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь. К., 2003. 60 с.
9. Беляев И.Д. Лекции по истории русского законодательства. М., 1879. 736 с.
10. Ключевский В.О. Курс русской истории. Сочинения в 9 т. Т.1 Ч. 1 / под ред. В.Л. Янина; предисл. В.Л. Янина, В.А. Александрова; послесл. и коммент. составили В.А. Александров, В.Г. Зимица. М., 1987. 430 с.
11. Петров И.В. Торговое право Древней Руси (VIII – начало XI в.). Торговые правоотношения и обращение Восточного монетного серебра на территории Древней Руси. Lambert Academic Publishing, 2011. 496 с.
12. Історія держави і права України: підручник. у 2 т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. Т. 1. К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 656 с.
13. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. СПб. Киев: Изд. книготорговца Н.Я. Оглобина, 1907. 696 с.

14. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві: Теорія і практика: наук.-практ. посіб. / за ред. С.Я. Фурси. К.: КНТ, 2008. 416 с.

15. Курило М.П. Историчні передумови та особливості становлення цивільного процесуального права в Україні та світі. Форум права. 2013. № 1. С. 557–566. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_94.

16. Гарашенко А.Ю. Юрисдикция и устройство церковных судов в допетровский период российской истории: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Волгоград, 2006. 181 с. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/201527.html>.

17. Левчук М.В. Церковний суд у Київській Русі (історико-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. К., 2010. 22 с.

18. Судебник Казимира (1468) / отв. ред. А. Тила. Вильнюс, 1967. 32 с.

19. Галицько-волинська держава (1199–1349) / під заг. ред. Б.Й. Тищика. Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 280 с.

20. Козюбра М. Лисенко О. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф. Українське право. 2003. № 1(16). С. 7–16.

21. Бойко І.Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 628 с.

22. Бедрий М. Система українського звичаєвого права: історико-правовий аспект. Вісник Львівського національного університету. Серія юридична. 2011. Вип. 54. С. 45–51.

23. Довідник з історії України: У 3 т. К., 1993. Т. 1. 239 с.

24. Сокальська О.В. Судострій та судочинство в Україні (XVI – початок XVII ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2006. 20 с.

25. Соборное уложение 1649 года: Текст, комментарии / АН СССР, Ин-т истории СССР, Ленингр. отд-ние; Руководитель авт. колл. А.Г. Маньков; подгот. текста Л.И. Ивиной; комментарии Г.В. Абрамовича и др. Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1987. 448 с.

26. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648–1782). Львів: Вид-во Львів ун-ту, 1967. 178 с.

27. Сиза Н.П. Суд і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2002. 19 с.

28. Российское законодательство X – XX веков: в 9 т. М.: Юрид. лит., 1986. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. 511 с.

29. Історія держави і права України: підручник / за ред. А.С. Чайковського. К., 2003. 495 с.

30. Слабченко М. Судівництво на Україні XVII – XVIII ст. Харків: Союз, 1919. 39 с.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Слинько Дмитро Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Slynko Dmytro Viktorivych – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Theory and History of State and Law of the Faculty № 1 of Kharkiv National University of Internal Affairs

dimasdv1974@ukr.net